

РИБИЦЬКА О. М.,аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін юридичного факультету
(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.40>

**ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ
ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Автор у статті досліджує поняття екстериторіального простору як одну зі сфер просторової дії кримінального процесуального закону України. Відповідно до національного законодавства та міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, просторовий принцип дії кримінального процесуального закону не обмежується власне територією України. Виходячи із цього, автор передусім досліджує поняття «територія» у його вузькому та широкому значенні, зіставляє його з поняттям «простір», визначає сферу дії цих двох понять. Екстериторіальний простір держави не входить до складу її території та не закріплюється на законодавчому рівні. Закріплення сфери дії законів держави поза межами її території здійснюється на міжнародному рівні шляхом укладення договорів та міжнародних угод. Екстериторіальний простір за своєю природою є несталим, змінним, адже залежить від місця знаходження об'єктів та груп людей. Автор також визначає елементи екстериторіального простору, це, по-перше, повітряні, морські чи річкові судна, що перебувають за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні; по-друге, кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також під час здійснення провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном; по-третє, якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України; по-четверте, держава, до реєстру якої занесено об'єкт, запущений у космічний простір, зберігає юрисдикцію і контроль над таким об'єктом і над будь-яким екіпажем цього об'єкта під час їх перебування в космічному просторі, зокрема й на небесному тілі. Як підсумок автор наводить висновки та пропонує внесення змін до національного законодавства.

Ключові слова: територія, простір, територіальний простір, екстериторіальний простір, екстериторіальність, просторовий принцип дії кримінального процесуального закону, кримінальне провадження за межами території України.

Rybytska O. M. Concepts and structural elements of extraterritorial space in criminal procedural legislation of Ukraine

The author explores the concept of extraterritorial space as one of the spheres of spatial action of the criminal procedural law of Ukraine. In accordance with national

legislation and international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine, the spatial principle of criminal procedure law is not limited to the actual territory of Ukraine. Based on this, the author first explores the concept of “territory” in its narrow and broad sense, compares it with the concept of “space” and determines the scope of these two concepts. The extraterritorial space of the state is not a part of its territory and is not fixed at the legislative level. Consolidation of the scope of laws of the state outside its territory is carried out at the international level through the conclusion of treaties and international agreements. Extraterritorial space by its nature is unstable, changeable, because it depends on the location of certain objects and groups of people. The author also defines the elements of extraterritorial space, these are, first, air, sea or river vessels that are outside Ukraine under the flag or with the identification mark of Ukraine, if this vessel is assigned to a port located in Ukraine; secondly, the criminal procedural legislation of Ukraine is also applied in the implementation of proceedings on criminal offenses committed on the territory of a diplomatic mission or consular post of Ukraine abroad; thirdly, if international agreements approved by the Verkhovna Rada of Ukraine provide for the extension of Ukraine’s jurisdiction to personnel of the Armed Forces of Ukraine stationed on the territory of another state, then proceedings on criminal offenses committed on the territory of another state against a person from such personnel, is carried out in the manner prescribed by the CPC of Ukraine, fourthly, the state in the register of which is entered an object launched into space, retains jurisdiction and control over such object and over any crew of this object during their stay in outer space, including on a celestial body. As a result, the author draws conclusions and proposes amendments to national legislation.

Key words: *territory, space, territorial space, extraterritorial space, extraterritoriality, spatial principle of operation of criminal procedural law, criminal proceedings outside territory of Ukraine.*

Вступ. Кримінальний процесуальний закон, як і всі нормативно-правові акти, має визначені часові, просторові межі свого впливу, а також поширюється на певне коло суб’єктів. Просторовий принцип дії кримінального процесуального закону полягає в тому, що кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Однак вищезазначений принцип відповідно до міжнародних договорів та угод, ратифікованих Верховною Радою України, не обмежується лише сферою впливу на територію України. Ідеться про екстериторіальність – юридичну фікцію, в основу якої покладено поширення дії закону держави за її межі. Мається на увазі, що певні приміщення, судна, визначені групи осіб підпадають під сферу дії кримінального процесуального закону держави, до якої вони належать, а не до сфери впливу держави, у якій перебувають. Однак це не означає, що будівлі, приміщення чи земельна ділянка, на якій розташоване приміщення, цілком вилучаються з юрисдикції території держави перебування.

Питання дії кримінального процесуального закону у просторі розглядаються останні декілька десятиліть як у теорії кримінального процесуального права, так і в теорії міжнародного права. Водночас межі дії кримінального процесуального закону в екстериторіальному просторі України розглядаються досить вузько, зазвичай залишилися поза увагою науковців. Нині досліджень у теорії кримінального процесу явно не досить. У роботах, що з’являються останніми роками в Україні та в міжнародній спільноті, розглядаються лише окремі аспекти вищезазначеної проблеми. Це праці таких учених, як: Ю.М. Грошевий, В.П. Корж, В.І. Маринів, С.С. Аскеров, І.В. Бабій, С.М. Вихрист, С.Г. Волкотруб, М.М. Михеєнко, О.О. Рєєнт, В.М. Рябокучма, С.М. Стахівський, Л.Д. Удалова й інші.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення понять: «територія», «простір», «екстериторіальний простір України», визначення його структурних елементів. На

підставі проведеного дослідження можна буде з'ясувати особливості дії кримінального процесуального закону України на території держави та поза її межами.

Результати дослідження. Дія нормативно-правового акта у просторі – це поширення його впливу на всю територію України, відповідну адміністративно-територіальну одиницю або на її частину, а у випадках, визначених законом, – за межами України. Наприклад, дія Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992 р. поширюється лише на ту частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України [1]. Кримінальний процесуальний кодекс України у ст. 4 закріплює термін «дія закону у просторі», але жодного ґрунтового визначення поняття не наводить. У самій ст. 4 КПК України йдеться про дію кримінального процесуального закону на всій території України, і як виняток кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також у здійсненні провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, на повітряному, морському чи річковому судні, що перебуває за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних сил України, який перебуває на території іншої держави, то провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому КПК України [2]. Щоб з'ясувати сферу дії кримінального процесуального закону у просторі, передусім необхідно дати визначення таким поняттям, як «територія», «простір», «екстериторіальний простір», визначити його елементи.

Інститут території є одним із найстаріших у праві. У питанні юрисдикції кримінального процесуального закону України поняття території є одним із головних. Згідно із Законом України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. (з подальшими змінами та доповненнями), державний кордон України – лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору (ст. 1) [3].

Сухопутна державна територія включає в себе материкову частину України й острови в межах її державних кордонів.

Водну територію України утворюють її внутрішні й територіальні води. До внутрішніх вод належать: 1) морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України; 2) води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; 3) води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морських миль; 4) води заток, бухт, губ і лиманів, морів і протоки, що історично належать Україні; 5) обмежена лінією державного кордону частина вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні (ст. 6 Закону України «Про державний кордон України»). До територіального моря України належать прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материк, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, який установлюється Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватись міжнародними договорами України, а в разі відсутності договорів – відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права (ст. 5 Закону України «Про державний кордон України»).

Повітряний простір України – це частина повітряної сфери, розташована над суходолом і водною територією України, зокрема й над її територіальними водами (територіальним морем), і обмежена вертикальною поверхнею, що проходить по лінії державного кор-

дону України (п. 81 ч. 1 ст. 1 Повітряного кодексу України) [4]. Висотна межа, що відділяє повітряний простір як частину державної території від космічного простору, відповідно до загальновизнаних міжнародних звичаїв та практики держав у галузі використання повітряного простору, розташована на висоті 100–110 км над рівнем океану. Повітряний простір нижче цієї межі є територією, на яку Україна поширює свою юрисдикцію, зокрема і кримінально-процесуальну.

Отже, спираючись на вищезазначене, можна сформулювати визначення терміна «територія» у вузькому значенні – це поверхні земної кулі, які включають у себе сушу, водні об'єкти, надра та повітряний простір над ними. Із цього випливає, що дипломатичні представництва, консульські установи України за кордоном, повітряні, морські чи річкові судна, що перебувають за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо ці судна приписано до порту, розташованого в Україні, не входять до складу поняття «територія».

Виходячи із цього, варто з'ясувати значення поняття «простір». Межі дії закону за одним «просторовим» параметром визначає категорія «простір». Простір включає в себе такі складові частини (сфери): сухопутний, водний, підземний, повітряний простір, космічні тіла та простір, у якому вони перебувають, а також морське дно. Простір є більш широким поняттям, яке складається із двох елементів – «територіальний простір» і «екстериторіальний простір». Варто не погодитись з науковцями, які ототожнюють поняття «простір» та «територія», або називають їх взаємозамінними, та погодитись із Д.А. Купрієнко, Ю.А. Демянюк і О.В. Діденко, які стверджують, що в широку розумінні поняття «територія» тотожне «територіальному простору», тобто це регіон або обмежена частина земної поверхні у природних, державних, адміністративних або умовних межах. Інакше кажучи, територіальний простір – це частина земної поверхні з певними межами, які відділяють її від інших ділянок землі. Вона характеризується протяжністю, площею, географічними координатами, природними умовами, господарським освоєнням [5, с. 18].

Після визначення понять «територія», «простір», «територіальний простір» хотілося б ще конкретизувати такі поняття, як «екстериторіальність» та «екстериторіальний простір», для чіткого розуміння меж дії кримінального процесуального закону.

Екстериторіальний простір держави не входить до складу її території та не закріплюється на законодавчому рівні. Закріплення сфери дії законів держави поза межами її території здійснюється на міжнародному рівні шляхом укладення договорів та міжнародних угод. Екстериторіальний простір за своєю природою є несталим, змінним, адже залежить від місця знаходження певних об'єктів та груп людей. Так, екстериторіальний простір України – це повітряні, морські чи річкові судна, що перебувають за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Отже, щоб отримати так би мовити статус «екстериторіальний простір», необхідні три елементи: у даному випадку, по-перше, перебувати за межами території України; по-друге, перебувати під прапором або розпізнавальним знаком України; по-третє, бути приписаним до порту, що розташований в Україні. За дотримання цих трьох норм буде застосовуватись принцип екстериторіальності, а саме: у разі вчинення кримінального правопорушення на судні кримінальне провадження буде здійснюватись за нормами та положеннями КПК України. Спираючись на вищезазначене, варто вказати, що екстериторіальний простір – це сфера впливу кримінального процесуального закону, а екстериторіальність як така – це привілей і імунітети, які застосовуються до об'єктів та суб'єктів, які перебувають у межах дії цієї сфери.

Даючи визначення екстериторіальному простору, ми вказали вище один з елементів екстериторіального простору, а саме: повітряні, морські чи річкові судна, що перебувають за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні. Переходячи до наступних елементів, варто зазначити, що кримінально-процесуальне законодавство України застосовується також під час здійснення провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території

дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном. Під час проведення аналізу даного елемента варто звернути увагу на правову колізію, яка виникає, адже у КПК України зазначено, що екстериторіальність поширюється на територію дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном, що суперечить міжнародним договорам. Відповідно до ст. ст. 20, 30 Віденської конвенції про дипломатичні зносини (1961 р.), приміщення, у яких розташовані дипломатичні представництва, включаючи приватну резиденцію їх керівників, користуються недоторканністю. Органи влади держави перебування не можуть заходити до цих приміщень інакше, як із дозволу керівника представництва чи особи, що його замінює. Під приміщенням представництва розуміється будівля чи частина будівлі, що використовується для цілей представництва, зокрема й резиденція керівника представництва, незважаючи на те, кому належить право власності на них, а також земельна ділянка, на якій вони розміщені.

Окрім цього, незалежно від фактичного місця розташування, недоторканністю наділені кореспонденція, архіви й інші документи представництва, тобто вся кореспонденція, що стосується представництва та його функцій [6].

Що стосується консульських установ, то їхня недоторканність від кримінально-процесуальної юрисдикції держави перебування, відповідно до ст. 31 Віденської конвенції про консульські зносини (1963 р.), обмежена тільки тією частиною консульських приміщень, які використовуються виключно для роботи консульської установи, зокрема й земельна ділянка, що обслуговує будівлю чи частину будівлі, у якій розташована консульська установа [7].

Тобто міжнародні конвенції зазначають, що екстериторіальний простір поширюється на приміщення (будівлю або частину будівлі), а також на земельну ділянку, на якій ця будівля розташовується. Але ніяк йдеться про територію, бо як було зазначено вище, ні приміщення, ні будівля, ні земельна ділянка під цією будівлею не виключаються з території держави перебування. Положення КПК України потребують узгодження з нормами міжнародних Віденських конвенцій.

Як було зазначено, до елементів екстериторіального простору належать як об'єкти, так і суб'єкти, сфера дії екстериторіальності може залежати від розташування приміщень, а також від місця перебування людей, відповідно до цього, якщо міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, передбачено поширення юрисдикції України на особовий склад Збройних сил України, який перебуває на території іншої держави, провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених на території іншої держави стосовно особи з такого особового складу, здійснюється в порядку, передбаченому КПК України. Екстериторіальність військових частин, літаків та кораблів, що перебувають на території іноземної держави, здійснюється за спеціальним дозволом. Інакше кажучи, у разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовцем Збройних сил України кримінальне провадження буде здійснюватися за законами України не залежно від місця вчинення діяння.

Як уже було обумовлено, поняття «простір» включає в себе космічний простір та небесні тіла, які в ньому знаходяться. Відповідно до ст. 2 Договору про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967 р., космічний простір, зокрема й Місяць та інші небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню ані шляхом проголошення на них суверенітету, ані шляхом використання або окупації, ані будь-якими іншими засобами. Відповідно до ст. 8 цього ж міжнародного договору, держава – учасниця договору, до реєстру якої занесено об'єкт, запущений у космічний простір, зберігає юрисдикцію і контроль над таким об'єктом і над будь-яким екіпажем цього об'єкта під час їх перебування в космічному просторі, зокрема і на небесному тілі [8]. Отже, спираючись на вищезазначене, космічний простір не може входити до територіального простору держави, але може містити в собі об'єкти і суб'єкти екстериторіального простору певної держави. У результаті проведеного аналізу даної норми можна дійти висновку, що дія кримінального процесуального закону в межах екстериторіального простору поширюється і на космічний простір та небесні тіла, які в ньому знаходяться.

Проте дане положення не врегульовано у КПК України, що вважаємо ще однією прогалиною в національному законодавстві.

Висновки. Отже, поняття «територія» та «простір» не є тотожними та взаємозамінними. Останнє з них є більш широким і складається із двох елементів: територіального простору й екстериторіального простору. Екстериторіальний простір – це встановлені національним законодавством та міжнародними договорами й угодами об'єкти та суб'єкти, що перебувають поза межами території України, на яких поширюється дія кримінального процесуального закону України. До елементів екстериторіального простору належать:

– повітряні, морські чи річкові судна, що перебувають за межами України під прапором або з розпізнавальним знаком України, якщо це судно приписано до порту, розташованого в Україні;

– територія дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном;

– особовий склад та військова техніка Збройних сил України, якщо це встановлено міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України та спеціальними договорами на використання військової техніки;

– космічний простір та небесні тіла, які перебувають у ньому, у широкому значенні даного поняття.

Пропонується внесення змін до ст. 4 КПК України у зв'язку з узгодженням національного законодавства з міжнародними конвенціями. Доцільно викласти кримінальну процесуальну норму в такій редакції: «Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується також під час здійснення провадження щодо кримінальних правопорушень, учинених у приміщеннях (будівля чи частина будівлі, а також земельна ділянка, на якій розташована будівля) дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном». Також доречно врегулювати питання кримінальної процесуальної юрисдикції України в космічному просторі та на небесних тілах, що в ньому знаходяться. Дана проблематика є досить обширною та потребує подальших досліджень щодо конкретизації та виділення об'єктів екстериторіального простору.

Список використаних джерел:

1. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних : Закон України від 13.10.1992 р. № 2673–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12#Text2>. (дата звернення: 15.11.2021).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.11.2021).

3. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991 р. № 1777–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 2. Ст. 5.

4. Повітряний кодекс України : Закон від 19.05.2011 р. № 3393–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № № 48–49. Ст. 536.

5. Державна територія і державний кордон : навчальний посібник / Д.А. Купрієнко, Ю.А. Дем'янюк, О.В. Діденко. Хмельницький : Вид. НАДПСУ, 2014. 256 с.

6. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18.04.1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text (дата звернення: 15.11.2021).

7. Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_047#Text (дата звернення: 15.11.2021).

8. Договір про принципи діяльності держав із дослідження і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла : Закон України від 27.10.1967 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text (дата звернення: 15.11.2021).

